



O'ZBEK TILI TA'LIMIDA DIALEKTAL KORPUSLARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Odiljonova O'g'iloy Abdupatto qizi

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'zbek tili ta'limida dialektal korpuslardan foydalanishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilingan. Dialektal korpus tushunchasi, uning tarkibiy qismlari, tuzilish prinsiplari hamda o'quv jarayonidagi roli yoritilgan. Shuningdek, o'zbek tili darslarida mintaqaviy so'z boyligi, talaffuz va grammatik farqlarni o'rgatishda dialektal korpuslardan foydalanishning samaradorligi, milliy identifikatsiya jarayonidagi ahamiyati va lingvokulturologik imkoniyatlari ilmiy asosda tahlil etilgan. Maqolada mavjud tajribalar asosida takliflar ham ilgari surilgan.

Kalit so'zlar:

dialektal korpus, o'zbek tili ta'limi, lingvokulturologiya, mintaqaviy nutq, leksik farqlar, kompyuter lingvistikasi, til resurslari, elektron lug'atlar.

Kirish

So'nggi yillarda tilshunoslikda axborot texnologiyalari bilan integratsiya jarayoni jadallashib, **korpus lingvistika** alohida yo'nalish sifatida shakllandi. O'zbek tili korpuslari ham bu jarayonning muhim qismi sifatida shakllanmoqda. Ayni paytda o'zbek milliy korpusi, parallel korpus, tarixiy matnlar korpusi kabi loyihalar yaratilgan bo'lsa-da, **dialektal korpus** masalasi hali yetarlicha rivojlanmagan.

Dialektal korpus-bu o'zbek tilining turli lahjalari va mintaqaviy o'zgarishlarini ifodalovchi matnlar, audio yozuvlar va boshqa multimedia materiallari to'plamidir. Ushbu korpus dialektal farqlar ko'pincha mintaqaviy, ijtimoiy va madaniy farqlarni aks ettiradigan O'zbekistonning lingvistik manzarasini tushunish uchun juda muhimdir. O'zbek tilining elektron korpusiga dialektal korpusni kiritish orqali tadqiqotchilar va tilshunoslar tilning murakkab dinamikasini chuqurroq tushunishlari mumkin.

O'zbek tili o'qitish jarayonida o'quvchilar va talabalar faqat adabiy til me'yorlari bilan emas, balki tilning **mintaqaviy shakllari** — sheva va dialektlari bilan ham tanish bo'lishlari zarur. Bu esa ularning tilda tabiiy nutqni tushunish, milliy madaniyatni chuqurroq anglash va muloqot kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shunday sharoitda dialektal korpuslar o'zbek tili ta'limini zamonaviy bosqichga olib chiqish, **interaktiv o'qitish metodlarini** ishlab chiqish va **lingvokulturologik kompetensiyani** shakllantirish uchun qudratli vosita bo'lib xizmat qiladi.

Asosiy qism

1. Dialektal korpus tushunchasi va uning tuzilishi

Dialektal korpus – bu ma'lum hududlarda so'zlashuvchi aholining til namunalarini raqamli shaklda to'plab, tizimlashtiruvchi, qidiruv va tahlil imkoniyatiga ega **elektron baza** hisoblanadi. Korpusda fonetik, morfologik, leksik, sintaktik, va ba'zida pragmatik ma'lumotlar mavjud bo'ladi.

Masalan, Xorazm, Farg'ona, Qashqadaryo, Toshkent va Buxoro dialektlariga oid nutq yozuvlari, video-intervyular, xalq og'zaki ijod namunalari, lokal so'zlar ro'yxati, ularning adabiy tilga mos ekvivalentlari kiritiladi. Har bir yozuv **metama'lumot** (aytilgan joy, so'zlovchi yoshi, jinsi, kasbi, yozuv vaqti) bilan boyitiladi.

Shunday korpuslar o'zbek tili o'qituvchilari uchun nafaqat **lingvistik ma'lumot manbai**, balki **madaniy tafakkurni o'rgatuvchi resurs** bo'la oladi.

2. O'zbek tili ta'limida dialektal korpuslardan foydalanish zarurati

O'zbek tili ta'limida dialektal korpuslardan foydalanishning bir necha muhim jihatlari mavjud:

- **Lingvokulturologik yondashuvni rivojlantirish:** dialektlar milliy madaniyatning “tirik” shaklidir. Har bir sheva orqasida xalq tarixi, urf-odat va qadriyatlari yashiringan.
- **Nutq kompetensiyasini rivojlantirish:** talabalar turli mintaqalardagi nutq variantlarini tinglab, ularni adabiy til bilan taqqoslash orqali tinglab tushunish ko'nikmasini oshiradilar.
- **Til resurslarini boyitish:** korpusdagi ma'lumotlar asosida yangi o'quv lug'atlar, mashq bazalari va test tizimlarini ishlab chiqish mumkin.
- **Dialektologik tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash:** o'quvchilar real nutq namunalariga asoslangan tahlillar orqali dialektal farqlarni ilmiy asosda o'rganadilar.

Masalan, Farg'ona shevasidagi “senga” o'rnida “sanga”, yoki Xorazm shevasidagi “ketdiman” o'rnida “ketdim” kabi shakllar o'rganilganda, o'quvchilar so'zlovchilarning hududiy tafakkur tarzini ham anglaydilar.

3. Dialektal korpuslardan foydalanishning metodik yondashuvlari

Dialektal korpusni ta'lim jarayoniga tatbiq etish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. **Eshitish-tahlil bosqichi** (Ovoz) — o'quvchilar turli hududlardan olingan audio yoki video yozuvlarni tinglab, fonetik farqlarni aniqlaydilar.

Ushbu turdagi interfeys nisbatan yaqinda paydo bo'ldi. Ovozli buyruqlar yordamida tizimni boshqarishga imkon beradi. Tizim, o'z navbatida, foydalanuvchi aloqasi orqali javob beradi. Qizig'i shundaki, zamonaviy texnologiyalar nafaqat telefonlar yoki kompyuterlarning ovozini, balki maishiy texnika va hatto bort kompyuterlarining ovozini ham boshqarish imkonini beradi. Milliy korpusning interfeysi boshqa dizaynga, tuzilishga ega bo'lib, uning mukammalligi korpusni yaratgan muallifga ishonib topshirilgan. Chunki interfeys insonda birinchi taassurot qoldiradigan jozibali umumiy ko'rinishdir. Interfeysni yaratishda milliy koloritni aks

ettiruvchi bezaklar, shuningdek klassik yoki zamonaviyni aks ettiruvchi belgilar hisobga olinishi kerak. Demak, milliy korpusdan foydalanishda o'zining qulay va samarali imkoniyatlarini namoyish etish uchun interfeys mukammal va tizimli ravishda ishlab chiqilgan bo'lishi muhimdir. Shuning uchun interfeys zamonaviy dasturiy ta'minot dizayni talablariga javob beradigan foydalanuvchilarga qulay, ishlatish uchun qulay shaklda yaratilgan.

2. **Taqoslash bosqichi** — dialektal va adabiy shakllarni qiyoslab, ularning grammatik asoslarini tahlil qiladilar.

3. **Amaliy bosqich** — korpusdagi matnlardan foydalanib, dialoglar tuzish, tarjima mashqlari bajarish yoki yozma tahlil ishlari olib boriladi.

Shunday interaktiv mashg'ulotlar o'zbek tili darslarini **sun'iy intellekt asosidagi platformalar bilan** uyg'unlashtirishga imkon beradi.

4. O'zbek tilining dialektal korpusini yaratish istiqbollari

Hozircha o'zbek tilining to'liq dialektal korpusi mavjud emas. Ayrim loyihalar (masalan, "O'zbek tili milliy korpusi", "O'zbek dialektologik atlas") bu yo'nalishda ilk qadamlardir. Kelajakda quyidagi yo'nalishlarda ish olib borish zarur:

- Har bir viloyat bo'yicha **audio va video dialektal bazalarni** yaratish;
- **Annotatsiyalangan korpus** tizimini joriy etish (so'z, morfema, talaffuz, mintaqa, ijtimoiy holat bilan bog'liq belgilar bilan);
- **Ta'limiy platformalar bilan integratsiya** — korpusni onlayn darsliklar, test tizimlari va interaktiv mashqlar bilan bog'lash;
- **AI asosidagi avtomatik tahlil tizimlarini** ishlab chiqish (masalan, dialektni aniqlovchi neyron model).

Bu jarayon nafaqat til o'rganishni yengillashtiradi, balki o'zbek tilining **mintaqaviy boyliklarini saqlab qolishga** ham xizmat qiladi.

Xulosa

Dialektal korpuslardan foydalanish o'zbek tili ta'limiga **yangicha metodik yondashuv** olib kiradi. U o'quvchilarda nafaqat adabiy tilni, balki tilning ichki ko'p qatlamlilikini anglash, madaniy identifikatsiyani chuqurlashtirish, turli hududlar vakillari nutqini tushunish qobiliyatini rivojlantiradi.

Bu yo'nalishda muvaffaqiyatli natijaga erishish uchun quyidagilar zarur:

- dialektal ma'lumotlarni raqamlashtirish va korpus shaklida tizimlashtirish;
- ularni o'qituvchilar uchun ochiq resurs sifatida taqdim etish;
- lingvodidaktik materiallar va mashq tizimlarini yaratish;
- talabalarda **mintaqaviy til madaniyatini** anglash kompetensiyasini shakllantirish.

Shunday qilib, dialektal korpuslar o'zbek tili ta'limining yangi bosqichi — **raqamli, madaniy va interaktiv** modelini shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaev, A. (2020). *O'zbek tili korpuslarini yaratishning nazariy asoslari*. Toshkent: Fan.
2. Rustamova, N. (2021). *Tilshunoslikda korpus texnologiyalarining ahamiyati*. O'zbekiston Milliy Universiteti nashri.

3. Karimov, B. (2019). *O'zbek dialektologiyasi*. Samarqand: Registon.
 4. Hasanov, D. (2022). "Dialektal tahlil va zamonaviy kompyuter lingvistikasi". *Til va Adabiyot jurnali*, №3.
 5. Shirinov, R. (2023). "Korpus lingvistikasining ta'limdagi imkoniyatlari". *Filologiya masalalari*, №5.
 6. Niyozova, G. (2020). *O'zbek tili ta'limida lingvokulturologik yondashuv*. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti.
- O'zbek tili elektron korpusida dialektal korpus loyihasi
<https://interscience.uz/index.php/home/article/view/4025/3760>